

Aktuální témata mediální výchovy a mediálního vzdělávání¹

Jan JIRKŮ

Current Topics of Media Training and Media Education

Abstract: This text deals with the issue of media training and media education in the context of the current development of the media and society as such, which is significantly affected by a new determinant, namely the epidemiological situation related to a disease called COVID-19. The original claims of Mark Deuze, Jussi Parrika and Winfried Schulz about the heteronomy or societal dependence on the media, which could until recently be considered at least as venturesome and whose visionary dimension cannot be denied, quickly and unexpectedly became a reflection of the everyday reality of the living and social worlds due to the external circumstances with which society had to start cope with. Social expectations from media training and media education have also shifted. These educational directions should ideally respond to the current situation and strengthen their position in the field of orientation providers in the expanding mediatic system.

Key Words: Cyberbullying, Disinformation, Media education, Media facility, Media system, Media training, Problematic media use, Societal dependence on media.

Úvod

Představy, že společnost a média existují jako dvě svébytné entity, mezi nimiž fungují vztahy, jejichž primárním hybatelem jsou buď média, nebo

společnost (McQuail, 2009, s. 26) se postupem času a s ohledem na jejich vývoj mění v úvahy o jejich fungování na principu jednoho celku, který se stal zcela provázaným a propojeným. Mark Deuze (2015, s. 69) a Winfried Schulz (2004, s. 92) předpokládali, aniž by tehdy tušili, jak společnost ovlivní nemoc zvaná covid-19, že v důsledku překotného technologického vývoje bude sílit heteronomie, tedy závislost společnosti na médiích. Jussi Parikka v roce 2015 k těmto úvahám přispěl svou myšlenkou (citováno z českého vydání), že: „...*média strukturuje, jak se to s věcmi ve světě má a jak je poznáváme*“ (Parikka, 2020, s. 16). Všechna tato tvrzení, jimž nelze odeprít vizionářský rozměr, bylo donedávna možno pokládat přinejmenším za odvážná (Sutherland, 2014, s. 113–114), nicméně nelze vyloučit, že by k jejich naplnění stejně v budoucnu nakonec došlo pouze na základě pokračujícího prudkého technologického vývoje, na němž jsou vystavěna. Jejich pravdivostní hodnotu nicméně prověřily podstatně dříve vnější okolnosti, s nimiž se společnost nečekaně musela začít vypořádávat a jež se začaly promítat do všední reality životního i sociálních světů.

Společnost se v důsledku epidemiologických opatření stala ještě více závislou na technologicky zprostředkované komunikaci, informačních a komunikačních technologiích – obecně na médiích.² Některé oblasti lidské činnosti se dokonce staly, byť třeba jen na určitou dobu, naprosto technologicky podmíněnými a remediovanými, kupříkladu sféra výuky a vzdělávání (Jirků, 2020, s. 60–61). Tyto změny zároveň působily, stále působí nebo budou dle vývinu epidemiologické situace působit na jedince a promítat se do jejich životního světa. Každý se s nimi navíc vypořádal, vypořádává či bude vypořádávat po svém. V případě výuky na základních nebo středních školách nicméně existuje vzdělávací nástroj, který má potenciál přispívat k tomu, aby zmenšoval možné negativní dopady expanze heteronomie a medializace společnosti vedoucí až k její existenci v rámci mediatického systému. Jsou jím vyučovací předměty, jejichž výhradní nebo alespoň částečnou náplň představuje mediální výchova či mediální vzdělávání. Aby však jejich přínos byl co největší, nevyhnu se aktualizacím souvisejícím s tématy, jež epidemiologická situace dostala do popředí zájmu, popřípadě nastolila. Jde nejen o mediální zdatnost obecně, ale i o schopnost rozlišovat mezi informacemi a dezinformacemi, o prevenci kyberšikany a o problémové užívání médií.

1 Mediální zdatnost

Nucená částečná až úplná transformace takzvané prezenční nebo-li kontaktní výuky směrem k její distanční podobě z ní učinila vysoce technologicky podmíněný komunikační proces. Nejen žáci a studující, ale v některých případech také jejich rodiče či další rodinní příslušníci se dostali do situace, kdy si museli osvojit ovládání hardwaru i softwaru, jehož prostřednictvím bylo možno přijímat komunikaci spjatou s distanční výukou či realizovat distanční interaktivní komunikační spojení s vyučujícími. Je však zapotřebí uvědomit si, že ani samotní vyučující, byť na druhé straně výukových komunikačních procesů, se neobešli bez znalostí a dovedností vedoucích k jejich technickému zajištění. Ke vzniku komplikací v tomto ohledu přispívala různorodost přístrojového vybavení, kterým mohou jednotliví žáci či studující, ale též vyučující disponovat, v extrémním případě i jeho absence, nedostupnost či nedosažitelnost. Bez potřebného vybavení se totiž technologicky podmíněná komunikace neobejde (Breen, 2007, s. 65; Kawamoto, 2003, s. 4). Zároveň je namístě podotknout, že existuje rozmanitý software užívaný při zabezpečování distanční výuky, což zvyšuje nároky kladené na dovednosti nezbytné pro práci s ním, obzvláště když se v rámci jedné instituce při výuce využívá více programů, nikoliv pouze jeden.

Souhrn dovedností a schopností ovládat technologie potřebné pro komunikaci související s distančními výukovými procesy by bylo možno nazvat technologickou zdatností, jejíž mantinely přesahují od mediální výchovy či mediálního vzdělávání k dalším vyučovacím předmětům, například informatice. Nelze totiž jednoznačně stanovit, kde v případě hardwaru a softwaru končí dovednosti ovládat je čistě jako technologie a začínají dovednosti ovládat je za účelem realizace mediované komunikace. Vnímat mediální zdatnost jen jako technologickou zdatnost by nicméně bylo redukcionistické. Na její technologický rozměr totiž navazuje přinejmenším problematika alespoň základní orientace v tom, jaká média existují, jaké jsou mezi nimi rozdíly, co jsou masmédia a jaká média utvářejí mediální (eko)systém v rovině obecné či naopak v jedné konkrétní mediální krajině, například ve státě, přičemž

je vhodné o komunikačních médiích uvažovat v dimenzích technologických zařízení, technologických procesů, společenských zařízení a společenských procesů i jejich vzájemných kombinací (Altheide, Snow, 1979, s. 11).

2 Schopnost rozlišovat mezi informacemi a dezinformacemi

Informace, které se dostávají ke svým příjemcům, mohou referovat jak o realitě, tedy skutečnosti (Reifová et al., 2004, s. 211) neboli danosti každodenního života (Berger, Luckmann, 1999, s. 25), tak o pseudorealitě, tedy o deformované skutečnosti – zkreslené, pokřivené až naprosto vylhané (DeFleur, 2016, s. 117). Pro informace záměrně přinášející pojednání o deformované skutečnosti se vžilo označení dezinformace. Jako vděčné náměty k jejich vzniku a šíření slouží témata, na něž společnost nenahlíží jednotně a v jejichž případě čelí názorovému nesouladu. Bylo by možno uvažovat dokonce o přímé úměře – čím více je počet zastánců jednoho názoru shodný s počtem zastánců druhého názoru, tím větší intenzitu dezinformací k tématu lze očekávat. Za příklad doslova invaze dezinformací je možno považovat období druhého kola posledních prezidentských voleb v České republice (leden 2018), což si lze vysvětlit právě téměř totožnou měrou přízně veřejnosti, které se těšil kandidát Miloš Zeman na straně jedné a kandidát Jiří Drahoš na straně druhé. Svého dezinformačního pokrytí se v současné době dočkává také dění kolem onemocnění covid-19, přičemž ale jde o pokrytí v čase rozmělněné, jelikož souvisí s výrazně déle trvající událostí, než jakou bylo zmiňované období před druhým kolem prezidentských voleb, a společnost navíc není až tolik rozdělená na dva početně přibližně totožné názorové tábory, o čemž vypovídá kupříkladu ukazatel ochoty nechat si aplikovat vakcínu proti nemoci covid-19, tedy že ti, kteří zásadně či spíše odmítají očkování, jsou v menšině (CVVM, 2021, s. 2).

Přínos mediální výchovy a mediálního vzdělávání lze v tomto směru spatřovat v tom, že může poskytnout potřebné znalosti k tomu, aby se děti a mládež byly schopny orientovat v mediálních obsazích a identifikovat mezi nimi dezinformace. Už samotný výčet kanálů, kudy proudí informace referující o realitě a které naopak slouží k přenosu dezinformací,

může představovat jeden z tematických pilířů. Neopomenutelnou strategií distribuce dezinformací přitom představuje jejich sofistikované doslova vnucování se příjemcům, ať už přes sociální média nebo přes řetězové e-maily. Takováto neodbytná a naléhavá sdělení už by sama o sobě měla v příjemci vyvolávat jistá podezření, obzvláště když se k obsahu připojují ještě četné persvazivní až manipulativní jazykové prostředky, odchylky od platné kodifikace pravopisné normy a specifické formátování, které využívají, založené na zvýrazňování a zdůrazňování. Pokud členové společnosti nejsou schopni rozlišovat mezi informacemi a dezinformacemi, roste u nich riziko, že jejich povědomí o životě v reálném prostředí bude kontaminováno až nahrazeno povědomím o životě v pseudoprostředí (DeFleur, 2016, s. 117).

3 Prevence kyberšikany

S rostoucím podílem komunikace, která proudí přes kyberprostor, narůstá také podíl rizik s ní spjatých. V obdobích, kdy jsou omezovány přímé sociální kontakty mezi osobami, zprostředkovávají náhradu těchto vzájemných interakcí komunikační technologie. Jde nicméně o neúplnou substituci, jelikož fyzickou přítomnost dvou a více osob v témže čase a na témže místě nahradit neumějí. Z fyzické přítomnosti se tak ve zmiňovaných obdobích stává ve větší míře přítomnost pouze virtuální.

Ekvivalent šikany představuje v kyberprostoru kyberšikana. Shodný je i její účel někoho poškodit nebo někomu ublížit (Królová, 2013, s. 192). Každý uživatel informačních a komunikačních technologií by si měl být vědom toho, že po sobě zanechává virtuální stopu v kyberprostoru. Tuto stopu může buď eliminovat svým zodpovědným chováním na straně jedné, nebo naopak zvětšovat, není-li obezřetný, na straně druhé. Právě neobezřetnost agresorů nahrává, poněvadž jim usnadňuje získávání materiálů, které se mohou stát zdrojem k vyvíjení různých nátlaků na šikanovanou osobu. Každý jedinec tedy má do značné míry možnost ovlivnit, jak snadno, nebo naopak obtížně je v kyberprostoru šikanovatelný. Širší pojednání o fenoménu nežádoucího chování v online prostředí, v němž byly jednoznačně identifikovatelné

i projevy kyberšikany, přinesl dokumentární film *V síti* (2020), který dokonce získal ve své kategorii cenu Český lev. Bezpochyby jde o snímek využitelný při výuce už třeba jen z toho důvodu, že umožňuje na konkrétních příkladech vysvětlovat, kde začíná kyberšikana a jakých forem může nabývat. Ke stěžejním tématům prevence kyberšikany patří vytyčování toho, co ještě je a co už není vhodné umísťovat do kyberprostoru, kde je a kde není ukládání materiálů v online prostředí bezpečné, které portály jsou pro děti a mládež komunikačně rizikové a zejména jak se chovat při podezření, že osoba sama či někdo z jejího okolí čelí kyberšikaně.

4 Problémové užívání médií

Stejně jako kyberšikana, tak i problémové užívání médií je spojeno s rostoucím podílem komunikace, která proudí přes kyberprostor, a s klesajícím podílem fyzických sociálních kontaktů, jehož dna bylo prozatím dosaženo v době první vlny epidemie koronaviru na jaře roku 2020 a takzvaného okresního lockdownu na přelomu zimy a jara roku 2021, nicméně nikoliv v kontextu externího komunikačně problémového působení na jednotlivce, tedy že jej někdo zvenčí podrobuje kyberšikaně, ale v kontextu rizik, jež přímo souvisejí s jeho osobnostním nastavením. Přehnaná míra používání médií totiž může vést až k jejich problémovému užívání. Obzvláště u osob, které mají tendenci hůře odolávat závislostem, může pouhá (do značné míry nevyhnutelná) substituce sociálních kontaktů médii saturovaná v obdobích silících opatření proti šíření koronaviru začít přerůstat v projevy závislosti na médiích.

Každý by si měl v ideálním případě uvědomovat, kdy pro něj média představují pomyslného dobrého sluhu a kdy se jeho vztah k nim přetvořil natolik, že se pro něj stala pomyslným zlým pánem. K tomu může napomáhat právě mediální výchova a mediální vzdělávání, a to přinejmenším diskusemi a úvahami o tom, kolik času je optimální věnovat mediováným a kolik nemediovaným aktivitám. Zároveň je nezbytné podotknout, že ačkoliv se média snaží stát neoddělitelnými od reality, nikoliv ji pouze reprezentovat (Bolter a Grusin, 2000, s. 55–56), stále existují činnosti, které realizovat prostřednictvím médií nelze.

Závěr

Média i společnost procházejí vývojem. V některých etapách je jejich vývin kontinuální, v některých naopak překotný. Onemocnění covid-19 a jeho celosvětové rozšíření lze pokládat za významný zásah do jeho plynulosti. Některá témata nově vznikla nebo se dostala do popředí, jiná se naopak stala upozadovanými nebo zanikla. V oblasti vzdělávání výrazně posílil význam tématu distančních forem výuky, na něž postupně navazují diskuse o možných proměnách jednotlivých vzdělávacích mechanismů. Mediální výchova a mediální vzdělávání v nich mohou sehrávat nezapustitelnou roli, obzvláště pokud zvládnou zareagovat na vývoj médií a přizpůsobit mu svou tematickou strukturu.

Poznámky:

- ¹ Vznik tohoto textu byl podpořen z programu Progres Q18 „Společenské vědy: od víceborovosti k mezioborovosti“.
- ² Ve smyslu prostředníků nebo zprostředkovatelů (Jirák a Köpplová, 2009, s. 36 a Reifová et al., 2004, s. 139–140).

Literatura:

- ALTHEIDE, D. L., SNOW, R. P. *Media Logic*. London: Sage, 1979.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK, 1999.
- BOLTER, J. D., GRUSIN, R. *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2000.
- BREEN, M. J. Mass Media and New Media Technologies. In DEVEREUX, E. (ed.) *Media Studies: Key Issues and Debates*. London: Sage, 2007, s. 55–77.
- CVVM. *Tisková zpráva Veřejnost o očkování proti onemocnění COVID-19 – Naše společnost – speciál – duben 2021*. CVVM [online]. 2021, [cit. 2021-06-30]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5378/f9/oz210510.pdf
- DeFLEUR, M. L. *Mass Communication Theories: Explaining Origins, Processes, and Effects*. New York: Routledge, 2016.
- DEUZE, M. *Media life: Život v médiích*. Praha: Karolinum, 2015.

- JIRÁK, J. a KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. Praha: Portál, 2009.
- JIRKŮ, J. Remedie výuky. *Civilia – Odborná revue pro didaktiku společenských věd*, 2020, roč. 11, č. 1, s. 56–62.
- KAWAMOTO, K. Digital Journalism: Emerging Media and the Changing Horizons of Journalism. In KAWAMOTO, K. (ed.) *Digital Journalism: Emerging Media and the Changing Horizons of Journalism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003, s. 1–29.
- KRÓLOVÁ, V. Kyberšikana jako jedna z forem sociálněpatologických jevů. *Prevence úrazů, otrav a násilí*, 2013, roč. 9, č. 2, s. 190–195.
- McQUAIL, D. Úvod do teorie masové komunikace. Praha: Portál, 2009.
- PARIKKA, J. *Geologie médií*. Praha: Karolinum, 2020.
- REIFOVÁ, I. et al. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004.
- SCHULZ, W. Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication*, 2004, Vol. 19, Nr. 1, s. 87–101.
- SUTHERLAND, T. Mark Deuze, Media life (Reviewed by: Thomas Sutherland, University of Melbourne, Australia). *Global Media and Communication*, 2014, Vol. 10, Nr. 1, s. 113–115.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Jan Jirků, Ph.D.
Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: jan.jirku@fsv.cuni.cz